

Lygindamas postmodernizmo priešaušrio ir naujausių technologijų eros būsenas, brandus trečio tūkstantmečio žmogus turi unikalią galimybę iš naujo permąstyti humanitarikos esmę. Persiformuojant mąstymo schemoms, išgalėjus skaitmenai, žmogaus gebėjimai kaupti žinias, patirtimi tikrinti faktus, ramiai mėgautis estetiškais potyriais po truputį blunka, bet itin sparčiai ryškėja tikroji žmogiško kritinio mąstymo, originalios kūrybos, žmogiškos autentikos vertė. Pokalbis su Jūra Avižienis – vertėja, kalbos ir literatūros eksperte, kultūrologe, dėstytoja, redaktore – apie vertimą sukuria prielaidas tikėjimui, kad įkvepiančios asmenybės, istorijos ir kultūros išmanymas, erudicija ir smalsumas, nuolat kylantys klausimai ir poreikis juos aptarti su gyvu pašnekovu vis dėlto nurungs skaitmenines smegenis. Taigi apie vertimą ir vertėją Jūros Avižienis lūpomis...

...nuo pat pradžių

Papasakosiu tokią istoriją, nes net negaliu sąmoningai paaiškinti, kodėl pradėjau versti. Kai dar buvau studentė, aštuoniasdešimt kažkelintais metais, dalyvavau Kento universiteto Ohajo valstijoje suorganizuotame seminare, į kurį mane užrašė močiutė. Seminaras buvo rengiamas atrinktiems geriausiems lietuviams studentams. Mūsų buvo gal dešimt ar dvylika studentų ir perpus mažiau profesorių – Vytautas Kavolis, Violeta Kelertienė, Ilona Gražytė-Maziliauskienė, kunigas Juozas Vaišnys, Antanas Klimas; tai buvo patys svarbiausi to meto lietuviai, atstovaujantys svarbiausioms humanitarikos sritims. Seminaras vyko tokiam pusiau vienuolyne, mes, seminaro dalyviai, turėjome pasirašyti pažadą, kad dvi savaites kalbėsime tik lietuviškai. Per tas dvi savaites niekur negalėjome išeiti, nebent visi kartu pasivaikščioti;

rytais – paskaitos, vakarais – namų darbai ir vakarinė programa. Aš lankiau Violetos Kelertienės vertimo pamokas ir man labai patiko. Tuo metu jau laisvai kalbėjau ispaniškai, studijavau ispanų literatūrą, todėl panorau versti iš ispanų kalbos į lietuvių. Pasirinkau išversti F. G. Lorca'os tekstą, bet man nepavyko. Supratau, kad negaliu versti į lietuvių kalbą, bet iš lietuvių – galiu. Pamėginusi labai pamėgau tą darbą. Tais laikais labai daug skaitydavau verstinės literatūros ir svajodavau, kad ir pati kada nors būsiu vertėja. Rimtas darbas prasidėjo devyniasdešimtaisiais, kai Violeta Kelertienė rengė antologiją „Come into My Time“ (1992). Violeta kvietė bendradarbiauti mano brolio žmoną Rasą Avižienienę, bet Rasa neturėjo laiko, pasiūlė padirbėti man. Nuo to viskas ir prasidėjo. Violeta man davė išversti vieną tekstą, kad pažiūrėtų, kaip man sekasi. Išverčiau, pasisekė gerai. Antologijai parengiau turbūt kokius keturis vertimus. Nuo to laiko vis gaunu pasiūlymų; dar niekada nesu pati pasirinkusi teksto vertimui, man vis siūlo kiti; kadangi beveik visada sutinku imtis siūlomo darbo, rinktis pačiai nebelieka laiko. Dirbu, kas man užduodama, ir man tie iššūkiai labai patinka. Dažnai man pasiūlo tekstų, kurių pati niekada nė nebūčiau pagalvojusi skaityti. Ir šiuo metu verčiu Salomėjos Jastrumskytės monografiją „Sinesteziijos estetika“ (2021). Tekstas sudėtingas, bet man šis vertimas – puikiausias užsiėmimas, suteikiantis progą permąstyti studijų metų filosofijos seminarus, susipažinti su menotyra, literatūros kritika, naujomis įžvalgomis apie M. K. Čiurlionio kūrybą.

Vadinasi, ne vien grožinė literatūra?..

Ne ne, ne tik. Esu išvertusi Alfonso Eidinto istorijos monografiją, nors Vašingtono universitetas dar tik ieško leidėjo, Dalios Leinartės politologinį-sociologinį tekstą apie sovietmečio šeimos politiką; beje, tas darbas labai patiko. Akademiniis rašymais man labai gerai pažįstamas, penkiolika metų universitete dėščiau akademinio rašymo kursą. Vis dėlto grožinė literatūra – kas kita, tai jau menas, kūrybinis jausmas, jo teikiamos galimybės ir iššūkiai... Esu vertusi ir poeziją. Išverčiau Bernardo Brazdžionio rinkinį. Vertimo niekas neišpeikė, negirdėjau kritikos, o gal to rinkinio net niekas neskaitė, bet... ne, aš ne poetė. Ir pati nelabai skaitau poezijos. Aišku, įdomu, išnarplioti eilėraštį – tarsi gilintis į filosofiją; studijų metais man patikdavo. Bet dabar verčiu prozą.

Apie grožinių tekstų vertimų skaitytojus

Dirbi ir niekada nežinai, kuris tekstas išsprogsta. Kartais kas nors išsprogsta, atranda didžiulę skaitytojų auditoriją, ir niekas nesupranta, kodėl, bet dažniausiai to

nenutinka. Mano supratimu, dauguma vertimų vis tiek finansuojami, išleidžiami ir parduodami Europoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose – labai mažai. Dažniausiai vertimais iš lietuvių kalbos domisi lietuviakalbiai ir jų palikuoniai, žmonės, kurie domisi savo kultūra. Vertimais domimasi ir universitetuose – kartais pasitaiko koks nors tekstas, itin tinkamas kokiai nors temai ar teorijai. Mes visi laukiame, kad kas nors gera pasitaikytų, kad koks nors tekstas pagautų bangą, pasirodytų tinkamu momentu. Taip, skaitytojai – Rytų Europa arba žmonės, visada ieškantys ko nors nauja, kokios nors nišos. Kai dėščiau universitete, studentai susidomėdavo mūsų kultūra, sužinoję, kad esu lietuvių kilmės. Juos patraukia tai, kas nėra gerai pažįstama. Beje, dar mokykloje jie buvo skaitę Rūtą Šepetys.

Vertėjas dirba ne vienas, tiesa?..

Būna įvairiai. Anksčiau mažiau bendraudavau su verčiamų tekstų autoriais, mažiau savimi pasitikėjau. Dabar manau, kad turiu teisę į juos kreiptis. Šiek tiek bendravome su Rasa Aškinyte, ypač ilgai ir intensyviai dirbome su viena iš „Sibiro haiku“ autorių Jurga Vile. Patys autoriai turėtų būti suinteresuoti padėti – jeigu knyga bus blogai išversta, žlugs autoriaus reputacija. Ir dar labai svarbu geras redaktorius. Anksčiau labai daug vertimo pasiūlymų gaudavau iš Lietuvos kultūros instituto, o pas juos darbuojasi nuostabus redaktorius Jeremy'is Hillas, buvęs Didžiosios Britanijos ambasadorius Lietuvoje. Jis yra britas, bet puikiai moka lietuviškai. Institutas jam patikėdavo redaguoti mano tekstus. Jis perskaitydavo ir man atsiųsdavo su keliais tikrai gerais pataisymais, suradęs svarbiausias vietas, kurias, jo manymu, galima išversti dar preciziškiau. Kaip tikras geras redaktorius, jis neišbraukinėdavo ištisų sakinių. Su juo dirbti – vienas malonumas. Bet buvau pakliuvusi ir į nemalonią situaciją, kai baigtas vertimas buvo atiduotas redaktorei, kurios gimtoji kalba lietuvių, o ne anglų. Ji viską pakeitė į mano juodraštinį pažodinį variantą. Aš taip dirbu – iš pradžių išverčiu pažodžiui, o tada skaitau antrą kartą, žiūriu į originalų tekstą ir labai atidžiai viską redaguojau. Trečią kartą skaitau tik vertimą, jau be dirščiojimų į originalą, žiūriu, kad tekstas būtų sklandžiai skaitomas angliškai. To paties vertimo būna penki ar šeši juodraštiniai variantai. Būna pikta, kai, įdėjus tiek darbo, tenka vėl iš naujo dirbti su redaguotu tekstu ir dar aiškinti redaktoriui, kodėl su pataisymais nesutinku, kodėl šitaip negali būti. Labai nemalonu... Dar studijų metais naujus dėstytojus mokė, kad reikėtų taisyti tik pačias svarbiausias klaidas, kartais labai svarbu tiesiog susilaikyti.

Vieną vasarą vadovavau vertimo dirbtuvėms Didžiojoje Britanijoje (BCLT, *Summer School at British Centre for Literary Translation, University of East Anglia*), kuriose buvo susirinkęs jaunimas iš Lietuvos ir du lietuvių kalbą išmokę britai.

Man teko atsakomybė parinkti dirbtuvių dalyvius, surasti tinkamą tekstą. Dirbome visi kartu, ieškojome geriausių vertimo variantų. Buvo tiek daug diskutuojama, pasiūlyta tiek gerų idėjų... Kad vertėjas visada galėtų taip dirbti!..

Apie teorijos ir praktikos santykį

Verčiant vertimo teorija yra svarbi, reikia sužinot, reikia paskaityt, bet tai tarsi įdomus filosofinis žaidimas. Kai studijavau Vašingtono universitete, labiausiai patiko teorija, nes juk labai smagu mąstyti, ar ne? Susidėlioji mintis, susirašai, bet, verčiant grožinį tekstą, kaip ir dėstant, yra dar kažkas. Nenoriu sakyti, kad talentas, bet vis tiek... Esi gyvas žmogus ir tu dirbi, žinai, kad esi tinkamas konkrečiam darbui; teorija gal nesąmoningai tau nurodo kryptį, kaip adaptuoti, kaip problemas spręsti, bet aš manau, kad teorija yra tik kaip pagalbininkas, o vertėjui reikia dirbti. Versdamas esi mūzos pagautas, ir ji tau siūlo žodžius ir idėjas, kaip tą sakinį perstruktūruoti, kad pasakytum tai, ką nori pasakyt. Ir būtent dabar man tai labai aktualu, nes Salomėjos Jastrumskytės sakiniai labai ilgi, kartais net penkios eilutės, ir surasti veiksnį, surasti tarinį gali užtrukti. Bet galiausiai žaviesi savimi, kad vis dėlto suradai! Esu įgijusi kalbotyros bakalauro diplomą, tais laikais viskas buvo paveikta struktūralizmo, ir dabar tos struktūros man labai padeda, nes aš sakinį suprantu. Dar esu dirbusi redaktorės darbą, ir dabar viskas pasitarnauja verčiant. Teorija atskleidžia tam tikras galimybes, apie kurias gal nė nebuvai pagalvojęs. Man didžiausias komplimentas – pasakymas, kad mano vertimas visai neatrodo kaip vertimas; jeigu skaitytojas taip sako, vadinasi, tekstas sklandus, skaitant niekur neužstringama. Esu skaičiusi ne vieną vertimą, kur tikrai matai, kad vertėjas kažką ne taip suprato ir parašė.

Kai 2018 metais Romoje lankiau vertimo seminarą (angl. *European School of Literary Translation*), vertimo studijų teoretikas Lawrence'as Venuti'is savo pranešime minėjo, kad labai svarbu išlaikyti teksto keistumą; skaitydamas vertimą, kuris neišlaiko to keistumo, nesuprasi, kad originalas parašytas ne anglų kalba, kad čia ne angliakalbių kontekstas, kad čia kita kultūra. Juk kiekviena kalba, kiekvienas žodis turi įvairių niuansų, kartais jie visi negali būti išverčiami vienu žodžiu, bet vis tiek kaip nors reikia tą keistenybę išlaikyt. Ir mane tai apstulbino, nes aš iki tol maniau, kad geras vertimas ir yra geras todėl, kad nerodo jokio keistumo. Na ir kas, kad skaitytojas negebės ištarti kokių nors vertime paliktų lietuviškų vardų, juk visada galima pagūglinti ir viską išsiaiškinti, jeigu jam svarbu, arba jis gali tarti taip, kaip jam atrodo. Skaitytojas žino, kad personažas lietuvis, todėl ir negali būti vardu Bill. Jeigu žmogus pasirinko skaityti lietuvių literatūros tekstą, išverstą į anglų kalbą, tai

jis ir ieško to lietuviškumo. Aš manau, kad skaitytojas visada nori ką nors nauja išmokyti, tekste pamatyti kitą pasaulį.

Ar įnoringa lietuvių kalba lengvai virsta į anglų?

Gaila, negaliu pateikti konkretaus kokios nors vertimo problemos pavyzdžio. Turiu labai gerus draugus amerikiečius, gyvenančius Meino valstijoje; aš ten irgi labai ilgai gyvenau. Kai tikrai užstringu versdama, jiems paskambinu. Trys galvos visada geriau nei viena. Jie man tikrai labai padeda. Verčiant būna sunkiausia įvairūs tarmiški posakiai, tekstai apie kaimą. Man buvo labai įdomu paskaityti, kaip Violeta Kelertienė išvertė Žemaitę. Labai džiaugiuosi, kad ji nė nebandė kaip nors perteikti tarmybių, rašė standartine kalba. Aišku, kažkas pradingo, bet, kita vertus, būtų labai kvaila, jeigu Žemaitės personažai prabiltų koku nors pietiniu ar apalačių akcentu. Šiaip lietuvių kalboje labai pastebiu mažybinius žodelius, nes mano šeimoje jie būdavo vartojami labai retai. Mano abu tėvai užaugo Sibire, tėtė net buvo užmiršęs lietuvių kalbą. Grįžęs į Lietuvą jis turėjo išmokyti lietuviškai, prieš stodamas į mokyklą. Taigi gali būti, kad mano šeimoje kalbama kiek kitaip nei kitose lietuvių šeimose. Beje, namuose kalbėdavome tik lietuviškai. Mažybinius žodelius galima išversti, bet kartais nė nebūtina, nes, manau, ir patys lietuviai dažnai juos pavartoja nesusimąstydami, kad vartoja mažybinių formą. Deminutyvą verčiant paprastu daiktavardžiu, dažniausiai jokio nuostolio nebūna.

Daugiausia problemų kelia tai, kad lietuvių kalba labai lanksti, žodžių tvarka sakinyje nėra griežta; anglų kalboje yra atvirkščiai. Sunku versti dalyvius, ilgas frazes su dalyviais; dažnai tenka sakinius kirsti, skaidyti į kelis trumpesnius. Man ir šiuo metu tai labai aktualu, verčiant jau minėtą monografiją. Tokie ilgi sakiniai su veiksmažodžio formomis iš tikrųjų ir yra sunkiausia. Versdama keliaprasmybes, visada prisimenu Violetos Kelertienės patarimą – visada viską galima kompensuoti. Jeigu niekaip negali dviprasmybės sukurpti, tai teks ją pridėti kurioje nors kitoje teksto vietoje.

Violeta buvo griežtai prieš išnašas literatūriniame tekste. Man atrodo, kad pačiame tekste galima skaitytojui pateikti šiek tiek informacijos, jeigu jos būtinai reikia konkrečiam verčiamo teksto epizodui suprasti – kalbu apie geografinius, istorinius faktus. Pats skaitytojas tų išnašų nenori. Galima papildomos informacijos pateikti vertėjo komentaruose, nors pačiai tokių komentarų dar neteko rašyti. Manychiau, kad vertėjas turėtų būti labiau pastebimas, aišku, ne pačiame tekste, bet knygoje. Būtų gerai, kad ant knygos viršelio būtų ne tik autoriaus, bet ir vertėjo pavardė, juk vertėjas rašo knygą iš naujo kita kalba, neišvengiamai palikdamas ir kažką savo.

Apie autoritetus ir lūkesčius

Mano idealas – labai garsus vertėjas iš italų į anglų kalbą Williamas Weaveris. Jis versdavo operų libretus, išvertė nemažai Italo Calvino knygų. Jis tikrai labai svarbus, ir aš juo pasitikėjau. Kartą pati jį mačiau – išvertęs operos libretą, Čikagoje jis pasakojo apie tą darbą. Buvau toje operoje, todėl jį ir girdėjau. Mano akimis, jis buvo tikra žvaigždė. Tada kalbėdamas jis sakė, kad, baigęs tekstą, jį atidavęs ir sulaukęs išleistos knygos, jau nebegali į tą tekstą žiūrėti, nebegali jo skaityti, nes žino, kad visada ras vietų, kur kas nors bus negerai. Vertimas niekada negali būti baigtas, visada rasi, ką reikėtų pagerinti, ką pakeisti. Man irgi taip yra. Manau, kad visi vertėjai perfekcionistai.

Kalbant apie lūkesčius... Jeigu pati galėčiau rinktis, ką šiuo metu versti, pasirinkčiau Kotrynos Zylės romaną „Mylimi kaulai“. Ir dar norėčiau išversti Vinco Mykoliaičio „Altorių šešėly“. Tas romanas man padarė tokį įspūdį, kai perskaičiau dar būdama studentė... Po to nesu skaičiusi, gali būti, kad perskaičius dabar būtų kitaip. Bet tematika įdomi ir filmui labai tiktų. Tai buvo mano pirmas lietuvių romanas, kurį perskaičiau savo noru. Lankiau lietuvių mokyklas, kur reikėdavo perskaityti privalomus tekstus, ir tėvai mus vertė mokytis lietuviškai. Kartą aš pati pasiėmiau tą knygą ir labai mielai perskaičiau nuo viršelio iki viršelio. Nuo to laiko ir susidomėjau lietuvių literatūra.

Dar norėtusi, kad ir leidyklos būtų lengviau pasiekiamos. Šiuo metu viskas veikia per kontaktus, reikia turėti pažinčių – aš kalbu apie Amerikos rinką. Paprastam žmogui labai sunku prasilaužti. Bet kaip tą pakeisti?.. Ir dar, labai svarbu turėti gerą redaktorių. Dabar verčiu filosofinį tekstą, manau, kad verčiu gerai, bet man vis tiek neramu, gal ką nors kitaip supratau. Būtinai turi būti žmogus, kuris perskaito vertimą, bet kaip tokį žmogų surasti, kuris laisvai skaitytų ir angliškai, ir lietuviškai, kad suprastų filosofiją? Norisi, kad tekstas būtų sąžiningai, gerai, tiksliai perteiktas, kad nebūtų daug klaidų, nes klaidų visada pasitaiko. Svarbiausia – geri redaktoriai. Čia iškyla ir finansavimo klausimas – juk redaktorius nedirbs veltui. Kaip visada, pinigai yra problema.

Dabar gavau dviejų žurnalistų – Vaidos Lowell ir Gerdos Butkuvienės – pasiūlymą; 2012 metais šios žurnalistės išleido knygą „Titaniko lietuviai“, o dabar norėtų ją išversti. Pažįstu vieną iš tų autorių; ji – lietuvė, šiuo metu gyvena Meine, rašo „Draugo“ laikraščiu. Mano mama, dar būdama gyva, sužinojusi apie ten atvykusią lietuvę, man patarė būtinai su ja susipažinti, nes Meine lietuvių beveik nebuvo. Mes susitikome ir labai susidraugavome. Dabar aš jau Čikagoje, bet ji mane prisiminė ir paprašė dirbti kartu. Kartais daug ką nulemia atsitiktiniai dalykai, ar ne?

Kalbant apie lietuvių literatūros vertimų ir vertėjų į anglų kalbą stygių, lieka viltis, kad rasis jaunų tą darbą dirbančių žmonių, juk dabar daug lietuvių gyvena

svetur. Kultūros institutas buvo suorganizavęs mano jau minėtą vertimo seminarą Didžiojoje Britanijoje. Apeliuojančiųjų buvo labai daug, man reikėjo parinkti tik mažą grupelę, daug kam teko pasakyti „ne“. Labai gaila. Parinkau pačius geriausius – gal dvylika žmonių. Iš jų trys tikrai verčia, vadinasi, galime kalbėti apie naują vertėjų generaciją. Gal vertėtų vėl surengti panašų seminarą, tik šįkart Lietuvoje, Kaune arba Vilniuje, jeigu tikrai yra poreikis? Tada ir surastume tuos lietuvius, kurie išsibarstę, bet gal norėtų pabandyti versti. Gal ir redaktorių atsirastų.

Ar vertėjui grūmoja DI?

Stebiuosi, kodėl neklausiate apie dirbtinio intelekto grėsmes. Jis vis tobulėja, ir man atrodo, kad netolimoje ateityje vertėjų visai nebereikės. Šiuo metu dirbtinis intelektas vertėjui gali pasitarnauti kaip labai geras įrankis, palengvinantis darbą. Tiesa, jeigu gerai nemokėtum kalbos, iš kurios verti, paklausęs DI, kartais galėtum parašyti visišką nesąmonę, bet kartais aš net stebiuosi puikiai sudėliotu sakiniu, ir šitai mane truputį gąsdina. Gaila, kad tokios profesijos, kuriai žmogus rengiasi visą gyvenimą – studijuoja, skaito, mokosi, tobulėja – gal nė nebereikės. Juk kadaise, norėdamas atsakyti į kokį nors klausimą, žmogus būtų turėjęs ką nors perskaityti, permąstyti, gal net kelerius metus ruošti, kad gebėtų kokį nors tekstą perskaityti ir suprasti, o dabar pagūglini ir jau žinai. Man taip gaila, kad prarandame specialistų poreikį. Kam išvis reikės žmonių?

Nuoširdžiai dėkojant vertėjai Jūrai Avižienis už turiningą, bičiulišką pokalbį ir linkint sklandaus kelio, pagavus bangą, kirba viltis, kad smalsių, kūrybingų, literatūrą mylinčių žmonių pulkelis ilgai netrukus vėl susiburs drauge padirbėti vertimo seminare. Šnekučiuojantis, tariantis, ieškant tiksliausių kalbos formų autentiškai kultūrai perteikti, kuriasi prielaidos tvariai humanitarikai. Vadinasi... iki pasimatymo Kaune arba Vilniuje, mieloji Jūra!

Parengė Indrė Žakevičienė